

Gyepgazdálkodás és természetvédelem

Aradi Csaba

Természetvédelmünk mindig kiemelten kezelte gyepeink védelmét. Ezt bizonyítja a különböző művelési ágú területek védettségi kategóriák szerinti megoszlása is. Míg országosan a védett erdők területe (320 ezer ha) több mint duplája a gyepkének, (155 ezer ha) eddig a legmagasabb védettségi kategóriában, a nemzeti parkok esetében a gyepek javára dől a mérleg, (61 ezer ha gyep, 59 ezer ha erdő.)

A kérdés természetvédelmi jelentőségét jelzi az is, hogy a cím ugyanebben a formában gyakran megjelenik természetvédelmi konferenciák előadásai között is. Gyepeink sorsa iránt a világ tudósai, természetvédelmi szakemberei sem maradtak közömbösek. 1967-ben több világhírű tudós "Pro Natura" címen beadvánnyal fordult hazánk kormányához és a Magyar Tudományos Akadémiához, amelyben a világ természetvédelmi tennivalói között a legfontosabbak közé sorolják a Magyar Alföld pusztáinak védelmét.

A természeti sajátosságokon túl nekik is köszönhető, hogy első és második nemzeti parkunk (HNP, KNP) alföldi tájainkon alakult ki.

Európa legnagyobb részén, így hazánkban is, a civilizációs hatások - közvetlenül vagy közvetve - szinte minden természeti rendszert megváltoztattak. Felértékelődött ezeken a tájakon, mint ahogy ez a bioszféra rezervátumok kialakításának szempontjaiból is tükröződik, a hagyományos földhasználati formák természetvédelmi jelentősége. Nálunk az extenzíven használt legelők - az érintetlen természeti rendszerek eltűnésével - menedékhelyeivé váltak az onnan kiszoruló fajoknak. A hagyományosan kezelt gyeppek még ma is nagy biológiai változatosságúak, s foltokban megőrizték az eredeti táj, az eredeti társulások formáját, szerkezetét.

A továbbiakban vázlatosan tekintsük át milyen tényezők befolyásolják a természetvédelmi szempontból is jelentős gyeptípusaink átalakulását napjainkig.

1. Alföldi löszpusztáink szinte maradék nélkül áldozatul estek a szántóföldi gazdálkodásnak. Néhány zsebkendőnyi, erősen degradálódott terület alapján következtethetünk csak valamikori kiemelkedő fajgazdagságukra. A természetvédelem és a tudomány kötelessége, hogy hatékony rekonstrukciós munkával növelje ezeknek a maradványfoltoknak a területét.
2. A hegyi rétek hagyományos használata, kaszálása, legeltetése a hatvanas évek második felére gyakorlatilag megszűnt. Ezzel a változással szorosan összefügg a fás vegetáció előretörése, az eredeti flóra és fauna átalakulása, szegényedése, tehát mind az amit Juhász-Nagy Pál középhegységi réteink "jellegvesztéselként" emleget.
3. Homoki gyepeink az erdősítésnek, a szőlő és gyümölcs termelésnek estek áldozatul. Természetesen itt is fontos szerepet játszott a hagyományos használati formák - elsősorban a legeltetés - átalakulása. Ezek a tényezők együttesen vezettek a nyílt homoki gyepek erőteljes terület csökkentéséhez, s a változatosságuk fennmaradását biztosító folyamatos mozaikátrendeződésük befagyásához.
4. Erdőpusztai tájaink kedvezőtlen átalakulása szintén a hagyományos használati formák eltűnésével magyarázható. A szántóföldi takarmánytermeléssel, a tanyavilág megszűnésével, a nagyüzemi gazdálkodás térhódításával fölöslegessé vált a kisebb kiterjedésű tisztások fűtözama, s megindult azok erdősítése, vagy spontán erdősülése.
5. Szikes pusztáinkat a rizs és gyapot termelés, a természetes vízháztartás átalakítása károsította. Igen feltűnő a hortobágyi öntözött gyepek és az állattartással hasznosított legelők biológiai változatosságában, az utóbbi javára mutatkozó nagy különbség. Ezeknél a közvetlen károsító hatásoknál azonban sokkal jelentősebb volt a legeltetés teljes átalakulása.

Az átalakulás nagyságát jól szemléltetik a következő adatok:

az 1930-as évek közepén a Hortobágyon mintegy 35 ezer szarvasmarha, majdnem ennyi juh és 15 ezer ló legelt. Ma számuk az előző sorrendben: 3 ezer, 20 ezer és négyszáz. Az összehasonlítás a természetvédelem tennivalóira is utal.

6. A rétek világa, a mocsarak (vizenyős területek / wetland) szegélyzónája, a kiterjedt árterek meghatározó szerepet játszottak az alföldi ember életében, a

hagyományos állattartásban. Itt a lecsapolások, az ármentesítés meghatározó szerepén túl, szintén a hagyományos hasznosítási formák megszűnése, az ősi, ún. "fokgazdálkodás" feladása vezetett ennek a hazánkra igen jellemző élőhelytípusnak szinten teljes eltűnéséhez.

Mint ebből a vázlatos és korántsem teljes felsorolásból is kitűnik, a hagyományos gazdálkodási formák már századokkal ezelőtt is döntő szerepet játszottak füves tájaink alakításában, s természetesen, hogy ma a természetvédelem eszköztárában is meghatározó szerepük van.

Gyepünk természeti értékeinek megőrzése nem elegendőek a védett területek, amelyek sok helyen a kultúrtáj szorításában igen nehezen őrizhetők meg. Fontos lenne, hogy mielőbb felmérésre kerüljön a nem védett gyepok természeti, ökológiai állapota, s megőrzésük gondjaiból a mezőgazdaság is nagyobb részt vállaljon.

A természetvédelem az olyan gyephasznosítási formák bevezetésében érdekelt, amelyek nem vezetnek a gyep biológiai változatosságának csökkenéséhez. Sajnos a közeli múltban sok gyepgazdálkodási szakember a hozamtól nem látta a gyepet. Nem fogadta el, hogy a természetvédelmi oltalom alatt álló területeken nem elegendő csak a hozamra figyelni, hogy a gyepektől nem választható el gazdag állatvilágunk, vagyis mindaz, ami működő biológiai rendszerre szervezi azt. Természetvédelmi oltalom alatt álló gyepok esetében kerülni kell az öntözést, műtrágyázást, hiszen ezek a beavatkozások a kompetíciós viszonyok megváltoztatásán keresztül a flóra és ezen keresztül a fauna elszegényedéséhez vezetnek.

A természetvédelmi kezelési módszerek a hagyományos használati formákon alapulnak. Sok vitára adott okot, hogy a védett gyepok milyen aránya élvezzen teljes háborítatlanságot, szükséges-e a kiemelkedő természeti értékű területek művelésből való kivonása? Megfontolandó a természetvédelmi, de a mezőgazdasági szakemberek számára is, hogy valamikor pl. a Hortobágyon szigorúbb legelővédelmi előírások érvényesültek mint amelyeket ma a mezőgazdaság ellenállása miatt a természetvédelem érvényesíteni tud. Szigorúan büntették a felszín roncsolását. Akinek a szekere 1-2 cm-nél mélyebb nyomot

hagyott kitilthatták a pusztáról. A gyep kémélete érdekében a gulya legfeljebb két éjszakát tölthetett ugyanazon az álláson.

A természetvédelmi kezelés célja a terület biológiai változatosságának fenntartása, esetleg fejlesztése. A gyakorlat a védendő érték jellegéhez igazodva választja meg módszereit:

1. A területen speciális korlátozásokkal, védelmi előírásokkal biztosítja a természetes folyamatok fenntartását, a szukcessziós folyamatok érvényesülését. (prezerváció)
2. Megfelelő kezelési módszerekkel biztosítja egy kedvező állapot - nagy biológiai változatosság, unikális fajok vagy társulások jelenléte - változatlan fenntartását. (konzerváció)
3. Speciális beavatkozásokkal egy erősen degradálódott, elszegényedett élőhelyet egy korábbi kedvezőbb állapotba vezet vissza. (rehabilitáció)
4. Egy teljesen eltűnt természeti rendszert, a tájra jellemző természeti kép megteremtése érdekében létrehoz, Pl.: visszagyepesít egy szántót. (rekonstrukció)

Vannak olyan természetvédelmi követelmények is, amelyek nem illeszkednek a hagyományos hasznosítási formákhoz. Sokszor a gyep gazdálkodási szempontból kedvezőtlen adottságát - kisebb hozam, kopárosodás, belvizes mocsaras foltok megléte - kell megőriznünk. A védelem számára igen fontos lehet a gyep magassága, borítási értéke, vagy a talajadottságokhoz igazodó mozaik szerkezete, esetleg a tavaszi vízborítás. A gyepekben fészkelő sok véletl madárfaj számára ezek a tényezők fontos kulcsingerek, megtelepedésük biztosítékai. Előfordul, hogy egy látszólag változatosabb, magasabb fűű, nagyobb hozamú gyep megjelenése az eredeti élővilág pusztulásához vezet. A melegkedvelő (tennofil) egyenesszárnyúak igénylik a kopár foltokat, rövidebb fűű gyepeket, ahol a mozgásukhoz szükséges hőmennyiséghez hozzájuthatnak.

A természetvédelmi célok között szerepelhet a felszíni formák, mikroformák megőrzése, az erózió, defláció megakadályozása vagy fenntartása. (Kiskunsági mozgó homokhuckák)

Ezeknek a céloknak a szolgálatában állítható a legeltetés. Sokszor a túllegeltetés biztosítja a Hortobágyon azokat a kopár foltokat ahol a legféltebb sziki fészkelő madaraink otthonra találnak.

A gyepek igen gyakran más élőhelyekkel, erdőkkel, esetleg mocsarakkal alkotnak védendő mozaikkomplexeket. A hortobágyi puszta elképzelhetetlen a gyepek közé ékelődő asztatikus, szemisztatikus vízterek nélkül. Sokszor szinte lehetetlen eldönteni, hogy vízi vagy szárazföldi élőhelyen járunk-e. Ahol tavasszal parti madarak hatalmas tömegei táplálkoznak a sekély tocsogókban, nyáron szarvasmarha vagy juh legel. Ezért különös gonddal kell őrizni a mikroformákhoz kötődő vízrendszereket.

Természetvédelmi szempontból igen fontos, s ezért szabályozandó, hogy egy adott legelő területen milyen fajú, esetleg fajtájú állat legeltethető. A kezelési szabályzatban kell meghatározni a gyepek terhelhetőségét, a legeltethető állomány nagyságát is. Szabályozni kell a legeltetés időbeli korlátait, a földutak használatát stb. Meg kell határozni a kíméleti területeket, amelyeket a legeltetésnek bizonyos időszakokban kerülni kell. Ilyen lehet ritka fajok szaporodó helye, vonuló állatok pihenő, táplálkozó helye.

Ezek a speciális szabályok, korlátozások kedvezőtlenebbé teszik a gazdálkodás feltételeit a természetvédelmi oltalom alatt álló területeken. Ezeknek a konfliktusoknak a kivédésére, csökkentésére a természetvédelem két módszert alkalmaz.

1. A gazdálkodó és a természetvédelmi kezelő szervezet szabályzatban határozza meg a korlátozásokat, s a korlátozásból adódó termelés csökkenés mértékét. A természetvédelem a gazdálkodó nyereség kiesését kompenzálja. Ez a módszer - ezt bizonyítja az angol természetvédelmi gyakorlat is - állandó viták forrása, mindkét fél igyekszik kijátszani a másikat.

2. Legjobb megoldás, ha a védett legelők a természetvédelem tulajdonában vannak, s a természetvédelem szervezi a legeltetést. Ebben az esetben a gazdálkodó érdekelt a természetvédelmi szabályok betartásában, hiszen természetkárosító viselkedése esetén lehetőségei azonnal megszűnnek.

Hazai természetvédelmünk anyagi korlátai ma nem teszik lehetővé egyik megoldás kiteljesedését sem. Maradnak a hatósági eszközök, a bírságolás, ami természetesen további konfliktusokat szül.

Sajnos ma komoly veszély fenyegeti gyepeinket, függetlenül azok védettségétől. Tapasztalataink szerint a magántulajdonba került gyeppek egy részét fel kívánják szántani, máshol pedig kis egyéni parcellákon kívánják folytatni a legeltetést. Sajnos már eddig is igen komoly károsodás érte védett gyepeinket. A kivezető út az osztatlan közös birtok kialakítása, legeltetési társulatok felállítása lehet.

Szerző: Dr. Aradi Csaba
igazgató Hortobágyi Nemzeti Park